

ABDULLAH SALÂHÎ'NİN MİR'ÂT-I ESMÂ RİSÂLESİ*

Fatma Nur YOLDAŞ**

ÖZ

Abdullah Salâhî 18. asırda yaşamış bir Osmanlı mutasavvıfı ve şairi olup Cemâleddin Uşşâkî'nin halifelerinden birisidir. Abdullah Salâhî'nin “*Mir'ât-ı Esmâ*” adlı risâlesi sâliklere telkin edilen esmâların anlamlarının, onların kalplerinde tasavvur olması ve usûl-i esmânın sâliklere yardımcı olması itibarıyla kaleme alınmıştır. Çalışmamızın konusunu oluşturan Abdullah Salâhî'nin “*Mir'ât-ı Esmâ*” risâlesinde nefis mertebelerinde zikredilen “La ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm ve Kahhâr” isimlerinin anlamları üzerinde durulmuş, nefis mertebelerinden bahsedilmiş ve sâliklerin sülûkların zorluklarına katlanmasının güç olması sebebiyle bu yedi isme “Fettah, Vâhid, Ahad, Samed ve Allah” isimleri ilave edilerek bu esmânın manaları risâlede açıklanmıştır. Bu çalışmada risâlenin tahlili yapılacak sonrasında Salâhî'nin “*Mir'ât-ı Esmâ*” isimli risâlesi günümüz alfabesine aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Zikir, Atvâr-ı Seb'a, Abdullah Salâhî, *Mir'ât-ı Esmâ*.

ABDULLAH SALÂHÎ'S TREATISE MIR'ÂT-I ESMÂ

ABSTRACT

Abdullah Salahi is an Ottoman mystic and poet who lived in the 18th century and is one of the caliphs of Cemaleddin Uşşâkî. Abdullah Salâhî's treatise “*Mir'ât-ı Esmâ*” was written because the meanings of the names inculcated in the devotees are envisioned in their hearts and the method of the esmâ helps the devotees. The meanings of the names “La ilahe illallah, Allah, Hu, Hak, Hay, Qayyum and Kahhar”, which are mentioned in their souls in Abdullah Salâhî's “*Mir'at-ı Esmâ*” treatise, which is the subject of our study, are emphasized, their exquisite levels are mentioned, and the souls endure the difficulties of hardships. The meanings of this name are explained in the treatise by adding the names “Fettah, Vahid, Ahad, Samed and Allah” to these seven names. In this study, the

* Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

** Doktora Öğrencisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İzmir, Türkiye, Orcid ID: 0000-0001-5910-6385.

Makalenin Gönderilme Tarihi : 06.09.2023

Makalenin Kabul Tarihi : 05.03.2024

treatise will be analyzed, and Salahi's treatise named "Mir'ât-ı Esmâ" will be transferred to today's alphabet.

Keywords: Tasawwuf, Dhikr, Atwar-ı Sab'a (Seven Stages of the Soul), Abdullah Salâhî, Mir'ât-I Esmâ.

Giriş

İnsan Hakk'ın sıfatlarının tecelli ettiği bir varlık olup kendisinde onun hayra ve şerre meyletmesine sebep olacak nefis bulunmaktadır. Nefis terbiye edildiği müddetçe insanın kurtuluşunu sağlayacak, ihmal edilip günahlar işlemeye izin verilmesi halinde kişiyi hüsrana uğratacaktır. İnsanı konu edinmesi bakımından tasavvufta da nefis tezkiyesinin mühim bir yeri bulunmaktadır. Nefs, Arapça bir kelime olup sözlükte bir şeyin hakikati, zâtı, özü; beden, ruh, kan, katında, kibir, gayb ve şiddet anlamlarında kullanılmaktadır.¹ Tasavvufi düşüncede ise nefis, şer ve günahın kaynağı olan kötü hüvyet ve süfli arzuların tamamı olarak anlaşılmaktadır.²

Tasavvuf düşüncesinde nefis ve nefsin ıslahına önem verilmekte, tarikatlarda da müridlerin nefislerinin terbiyesi amaç edinilmektedir. Tarikatlar usul ve esaslarının farklılığına göre ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan biri nefsâni yol, bir diğeri ise ruhani yoldur. Nefsani yolu benimseyen tarikatlarda atvâr-ı seb'a metodu benimsenmiş, özellikle de bu metoda dair Halvetiyye Tarikatına mensup sufiler tarafından özel yöntemler konulmuş, bu yöntemler ilahi isimleri derecelendirmeye tabi tutmakla ortaya çıkmıştır.³

Halvetî mutasavvıflarca atvâr-ı seb'a'ya dair bazı risaleler kaleme alınmıştır. Seyyid Yahyâ Şirvânî (v. 862/1457)'nin,⁴ Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî (v. 910/1504)'nin,⁵ Cemâleddin İshâk Karamânî (v.

¹ Ebu'l Fazl Cemâlüddin Muhammed b. El-Ensârî İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbullah-Hâşim Muhammed eş-Şazelî, Dâru'l-Ma'arif, s. 4100

² Süleyman Uludağ, "Nefis", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2006), 32/526.

³ Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a Metodu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 47.

⁴ *Tercüme-i Beyân-ı Usûl-i Atvâr-ı Seb'a*, Yapı Kredi Bankası Kütüphanesi, Y0792-2.

⁵ *Atvâr-ı Seb'a* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2688).

923/1517)'nin,⁶ Sünbül Sinan (v. 936/1529)'ın,⁷ Sofyalı Bâlî Efendi (v. 960/1553)'nin,⁸ Niyâzî-i Mısırî (v. 1105/1693)'nin⁹ ve Abdullah Salâhî-i Uşşâkî (v. 1196/1781)'nin risalelerini örnek vermek mümkündür.

1. Abdullah Salâhî'nin *Mir'ât-ı Esmâ* Risâlesi

Tasavvufî eğitimin konusunu insan oluşturmakta, insan Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak kabul edilmektedir. Ancak her insanda nefis bulunmakta ve seyr u sülûk ile kişinin ahlakının düzeltilmesi, kirlerden arınması, nefisini ve rabbini bilmesi amaç edinilmektedir.

Tasavvuf erbabı sâlikin seyr u sülûk esnasında ruh dünyasındaki değişimleri göz önüne alarak nefisle ilgili bir derecelendirme yapmış, hangi mertebede hangi ismin zikrine devam edileceğini tespit etmişlerdir. Halvetiyye gibi nefis mertebeleri aşarak seyr u sülûk yapılan tarikatlarda sâlike “Esmâ-i seb'a” zikri ders olarak verilmiştir. Halvetîlikte tarikat büyükleri tarafından daha önceden belirlenen bu yedi isim sırasıyla “La ilâhe illallah, Allah, Hu, Hak, Hay, Kayyûm ve Kahlîl”dir.¹⁰ Abdullah Salâhî'nin *Mir'ât-ı Esmâ* risâlesinde de esmâ-i seb'a ve nefis mertebeleri işlenmektedir.

1.1. Risâlenin Tanıtımı

Mir'ât-ı Esmâ risâlesi Abdullah Salâhî'ye ait bir eserdir.¹¹ Eserin başlığında risâlenin Salâhî'ye ait olduğu ifade edilmektedir. Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şöyledir: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, no. 000788/01, vr. 1-20; no. 000832/04, vr. 13b-24b; no. 001501/03, vr. 12b-21b; no. 000887/03, vr.

⁶ *Risâle fî Atvârî's-Seb'a* (Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 01194-002).

⁷ *Risâle fî Beyan-i Atvâr-ı Seb'a* (Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8942/2); Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Şirin Ayış, “Sünbül Sinan ve Atvâr-ı Seb'a Bağlamında Nefis Mertebeleri”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2017).

⁸ *Atvâr-ı Seb'a* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2927); Ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Muslu, “Halvetiyye'de Atvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 18 (2007), 43-63.

⁹ *Atvâr-ı Seb'a* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2923).

¹⁰ Cemile Sağır, *Şah Velî Ayıntabî'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi* (Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 45.

¹¹ Mehmet Akkuş, *Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî Hayatı ve Eserleri* (İstanbul, 2020), 194.

34b-45a; no. 000368/04, vr. 141b-149b; İstanbul Üniversitesi, no. NEKTY00932, s. 1-26; Milli Kütüphane, no: 06 Mil Yz A 2871/1, vr. 1b-9a; Süleymaniye Kütüphanesi Tahir Ağa Tekkesi, no. 000334, vr. 94-97; Uşşaki Tekkesi, no. 00099, vr. 21a-27b; no. 000254 vr. 51b-56a. Biz bu nüshalar arasından müellifin yaşadığı döneme daha yakın kaleme alınması sebebiyle (h. 1290) İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları demirbaş numarası 000887/03 olan risâleyi çalışmamızda esas aldık.

Abdullah Salâhî risâlenin başında varlığından soyunan sâlike telkin edilen esmâların manalarının kalplerinde tasavvur olması ve sülûklarının neticelenmesinde usûl-i esmânın sâliklere yardımcı olması hasebiyle risâleye *Mir'ât-ı Esmâ* ismini verdiğini zikretmektedir. Salâhî eserine Allah resulüne salavat getirerek başlamakta, eserinde seyr u sülûk sırasında sâlikin hangi mertebede hangi zikri yapması gerektiğini ifade ettikten sonra, ismin anlamı üzerinde durmakta, sonrasında ise Kur'an'da nefis ve mertebelerine işaret edilen ayetleri zikretmektedir. Akabinde ise eserde müşidlerin sâlike sülûku kolaylaştırabilmek adına ilave ettikleri ve fûrûât olarak isimlendirilen ilahi isimlerden bahsetmektedir.

1.2. Risâlenin Konusu

Risâle sâlikin seyr u sülûk esnasındaki mertebelerde zikrettiği esmâ, nefis mertebeleri ve sâlike verilen fûrûât isimler hakkındadır. Risâledeki her tavırda Allah'ın o mertebe için uygun isminden, her bir tavrın nefsin hangi mertebesine denk geldiğinden bahsedilmekte, Kur'an'da mertebeye ilgili zikredilen ayetlere yer verilmektedir. Sonrasında ise bu yedi isme beş isim daha eklenerek esmâ sayısı on ikiye çıkartılmaktadır. Fûrûât kısmında da önce esmâ zikredilmekte sonrasında zikredilen esmâyla ilgili bilgi verilmektedir.

1.3. Risâlenin Tahlili

Tasavvufî eğitimin konusunu insan oluşturmada ve insan Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak kabul edilmektedir. Tarikatların amacı da nefsi kötü sıfatlardan temizlemek ve ruhu insan vücudunda hâkim kılmaktır.¹² Tasavvufta nefsin yedi mertebesi olduğu düşünülmektedir. Nefsin bu yedi mertebesi nefis-i emmâre, nefis-i levvâme, nefis-i mülheme, nefis-i mutmainne, nefis-i râziyye, nefis-i marzıyye ve nefis-i kâmiledir. Abdullah

¹² Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi* (İstanbul, 2017), 233-234.

Salâhî de risâlesinde nefis mertebelerinden ve yapılması gereken zikirden bahsederek mertebelerle ilgili âyet-i kerîmelerini zikretmektedir.

1.3.1. Nefs-i Emmâre

Atvâr-ı seb'anın ilk tavrındaki mertebe nefis-i emmâredir. Bu nefis kötülüğü emretmekte, emir ve yasaklara uymamakta, dünyaya ait şeylere meyletmekte,¹³ bedeni ve hayvani arzuları kamçulamaktadır.¹⁴

Sofyalı Bâlî Efendi (v. 1553) bu mertebedeki nefsin makamının sadr olduğunu söylemekte, sadrı kötü fiillerin kaynağı olarak görmekte ve mü'minin nefsin kötü hasletlerini temizlemesi gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre sadrın temizlenmesi için kişinin bir mürşide ihtiyacı bulunmaktadır. Mürşidin rehberliği sayesinde kul nefsinin kötü vasıflarından kurtulabilecektir.¹⁵ Bâlî Efendi'ye göre bu makamın seyri seyr illallah'tır. O bu makamın gökcisminin Ay olduğunu ve bunun sebebinin Ay'da var olan bazı özelliklerin bu makamda bulunmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Ayrıca nefis-i emmârenin talep makamı olması nedeniyle gününün de cumartesi olduğunu söylemektedir. Hz. Adem'in ilk insan olması gibi bu makamın diğer tavrıların ilki olması sebebiyle o bu makamı Hz. Adem'e nispet etmektedir.¹⁶ Sünbül Sinan (v. 1529) da risâlesinde bu mertebenin Ademi mertebe olduğunu ve gezegeninin Ay olduğunu dile getirmektedir. O bu makamdaki sâlikin irfandan habersiz ve zikirlerini dille yaptığını, bu yüzden sâlikin cehri zikri benimseyerek beden diliyle Allah'ı zikretmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre sâlik bu makamda bir mürşid bulup ondan terbiye almalı, ona muhalefet etmekten sakınmalıdır.¹⁷

Şah Velî (v. 1605), ilk tavrın sadr-ı hayvâniye, nefis mertebesinin emmâre, seyrinin seyr-i ilallah, zikrinin lâ ilâhe illallah ve makamının sadr olduğunu zikretmektedir. Ona göre sâlik zikre devam etmeli, bir mürşide

¹³ Ethem Cebecioğlu. "Nefs-i Emmâre", *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: OTTO, 2020), 364.

¹⁴ İsa Çelik, "Tasavvufi Düşüncede Nefis Kavramı", *Kastamonu Üniversitesi II. Uluslararası Şeyb Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*, (2014), 44.

¹⁵ Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb'a* (Hacı Mahmud Efendi, 2927), 1b.

¹⁶ Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb'a* (Hacı Mahmud Efendi, 2927), 5b-6a.

¹⁷ Sünbül Sinan, *Risâle fî Beyan-i Atvâr-ı Seb'a* (06 Mil Yz A 8942/2), 15a-16a.

biat ederek manevi yolculuğuna başlamalıdır. Bu mertebede sâlik tövbe etmeli ve sadrını fenalıklardan temizlemelidir.¹⁸

Bekir Sıdkı Visâlî (v. 1962) nefis-i emmârenin yırtıcı bir hayvan olduğunu belirtmekte, bunun nedenin Hz. Yusuf'un kurda yedirilmesi hasebiyle olduğunu ifade etmektedir. Bunun dışında Visâlî, bu mertebeyi Hz. Ya'kûb'un nübüvvet yolu olarak nitelendirmektedir.¹⁹

Salâhî risâlesinde ilk tavırda kelime-i tevhîdi zikretmekte, burada sâlik tarafından "lâ ilâhe ilallah" zikrinin benimsendiğini söylemektedir. Kelime-i tevhîdin üç manası bulunmaktadır. Bunlardan ilki avâmın ve mübtedînin haline göredir, manası "Allah'tan başka ibadete layık kimse yoktur" demektir. İkincisi mutavassıtın haline göredir, "Allah'tan başka maksut yoktur" demektir. Üçüncüsü ise müntehînin haline göredir ve "Allah'tan başka mevcut yoktur" demektir. Ona göre her şeyin hakikati Hak'a aittir. Arifin halinin tam olabilmesi için varlığından soyunması ve yaratılmışlara itibar etmemesi gerekmektedir. Bu üçüncü mana ile sâlik fenafillah menziline ulaşmakta ve "O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz."²⁰ hakikati kendisi için âyan olmaktadır. Ancak bu durum ilk tavırdaki sâlik için zor olduğundan ilk mana ile yetinmekte, sıfat-ı emmârenin yok olmasını müşahâde ile geçmektedirler. Kur'an'da nefsin altı vechi üzerinde durulmakta olup bunların ilki emmâredir ve nefis-i emmâre cimrilik, hırs, cehalet, kibir, şehvet, hased ve gazabı içermektedir.²¹

Mutasavvıflar nefis-i emmâreyi kötü fiillerin kaynağı olarak görmektedirler. Bâlî Efendi ve Sünbül Sinan gibi bazı mutasavvıflar bu makamın mertebesini Hz. Adem'e isnat etmişler, gününün cumartesi²²

¹⁸ Sağır, *Şah Velî Ayıntabî'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi*, 46-47.

¹⁹ Raşit Çavuşoğlu - Hamide Ulupınar, *Bekir Sıdkı Visâlî'nin Sobbetleri* (Ankara: İlahiyat, 2020), 67.

²⁰ el-Kasas 28/88.

²¹ Abdullah Salâhî, *Mir'ât-ı Esmâ* (İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 000887/03), 34b-35a.

²² Tarih boyunca insanın temel meselesi Tanrı, alem ve insanı tanımak olmuştur. Tasavvufta tüm varlık Allah'ın zâtî sevgisinin gereği olarak ortaya çıkmıştır. Varlık aleminin ortaya çıkışının aşamaları hazerât-ı hamse veya tenezzülât-ı seb'a başlığı altında toplanmıştır. Varlığın ortaya çıkışının aşamaların sonunda ise insan bulunmaktadır. İnsan bütün mertebeleri kendinde birleştirmiş ve her mertebenin özelliklerine bilkuvve sahip olmuştur. Bunun içinde insana küçük alem, aleme ise

olduğunu zikretmişlerdir. Bu mutasavvıflar eserlerinde öncelikli olarak nefsin mertebesi, bu mertebenin özellikleri, seyri, günü vb. özellikleri üzerinde durmuşlarken, Abdullah Salâhî risâlesinde öncelikle lâ ilâhe illallah ismini zikrederek, bu zikrin anlamı üzerinde durmuş, kelime-i tevhidin üç manası olduğunu zikretmiş, sâlikin bu mertebenin hakikatini anlamasının zor olacağını söyleyerek, sâlikin mertebedeki eseri zevk edebileceğini ifade etmiştir.

1.3.2. Nefs-i Levvâme

Atvâr-ı seb'anın ikinci mertebesi nefs-i levvâmedir. Bu nefis kendini beğenme, kin, öfke, hile gibi kötü huylarını kınamaktadır. Bu

büyük insan denilmiştir. İnsanın küçük alem, alemin ise büyük insan olması düşüncesi ilk olarak İhvan-ı Safa ile yaygınlaşmıştır. İhvan-ı Safa'ya göre insan ile alem arasında tam bir paralellik bulunmakta, insan vücudu alemin özelliklerini taşımaktadır. Örneğin insan vücudunda bulunan on iki delik, alemdeki on iki burca tekâbul ederken; görme, işitme, düşünce, dokunma, koklama ve konuşmadan oluşan yedi ruhani güç alemdeki yedi gezegenin güçlerine denk gelmektedir. Ayrıca İbn Arabî'nin düşüncesi İhvan-ı Safa'nın düşünceleri ile ilişkilendirilmektedir. İbn Arabî insan ile alem arasındaki benzerlik hususunda şu örnekleri vermektedir: Âlemde sürekli gelişen şeylere karşılık, insanda da kıl ve tırnak vardır. Âlemdeki tuzlu, tatlı, kokmuş ve acıdan oluşan dört çeşit suyun insanda da karşılığı bulunur. Tuzlu su, insanın iki gözünde; kokmuş su, burnunun deliklerinde; acı su, ağzındadır. Âlemdeki toprak, su, hava ve ateşten ibaret olan dört unsur, insanda da vardır. İbn Arabî'nin alem tasavvurunda alem dairevi olup her şey Allah'ın takdiri doğrultusunda hareket etmektedir. O feleklerin tertibini yaparak Allah, alem ve insan ilişkisinin üzerinde durmuştur. Ona göre alem Hakk'ın esmâsının tecellisidir ve felekleri Hakk'ın tecellilerinin merkezi kılmaktadır. O harflerin, kelimelerin, mevsimlerin devrettğini söyleyerek alemdeki devrin her şeyde var olduğunu belirtmektedir. Âlemde her şeyin bir devir içinde olması sadece cismânî âleme ait değildir. Durum rûhânî âlemde de aynıdır. Ona göre "Sizi nasıl yarattysak öylece bize döneceksiniz." (A'râf, 7/29) âyeti bu deverânı ifade etmektedir. O büyük alemin bilinerek küçük alemin keşfolunabileceğini düşünmektedir. Ona göre günlerin oluşması da feleklerin hareketlerine bağlıdır. Felekler hem kendi etrafında hemde Atlas Feleği'nin etrafında dönmekte, bir feleğin dönüşü ise dünya günlerini oluşturmaktadır. İbn Arabî alemdeki felekleri bilmenin kişiyi marifetullaha götüreceğini düşünmekte, ona göre feleklerin durumu varlık mertebelerinin tafsili konumunda yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Özköse, "İnsan-ı Kâmil Nazariyesi Çerçevesinde İnsan-Âlem İlişkisi", *Araştıran Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, (2010), 23-25; Hatice Aycan Aydoğan, "Yunus Emre'nin Şiirlerinde Vahdet-i Vücûd İnancı Bağlamında Evren, Yeryüzü ve İnsan İlişkisi", *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi* 8/1 (2022), 5-8; Veysel Akkaya, "İbn Arabî'nin Kozmolojisinde Felekler", *Journal of Turkish Studies* 13/17 (2018), 29-34.

mertebedeki sâlik yaptığı amellere güvenmemeli, nefsin oyunlarına karşı dikkatli olmalıdır.²³

Bâli Efendi bu mertebenin makamının kalp olduğunu, kalbin iki vechesinin bulunduğunu, bunlardan bir yüzünün sadr diğerinin kalp olduğunu zikretmektedir. Kişiye şeytani havâtır sadr tarafından gelirken ilahi feyz kalpten gelmektedir. Bu makamın seyri seyr lillah, zikri Allah'tır. Nefsin sıfatları bu mertebede yerme, heves, mekir, işret, temenni, ucub ve kahırdır.²⁴

Sünbül Sinan bu mertebenin makamının ruh olduğunu, sâliklerin ibadetlerine devam ettiklerini, zikirlerinin Allah ismi ve hafi zikir olduğunu söylemektedir. Ona göre bu makamda çokça zorluk bulunmakta, bu sebeple sâlik nefsin tuzaklarına düşme hususunda dikkatli olmalıdır.²⁵ Sünbül Sinan ile Bâli Efendi bu makamın gökcisminin ilim ve muhabbet özelliğine sahip olması nedeniyle Utarid olduğunu, kalbin ilim ve sıdk makamı olduğunu, bu yüzden de kalpte yumuşaklık meydana geldiğini ifade etmektedirler. Bu mertebenin Nuh makamı olarak da adlandırıldığını, bunun sebebinin Hz. Nuh'un pek çok zorluğa katlanması olduğunu belirtmektedirler.²⁶

Şah Velî, nefsin ikinci mertebesinin levvâme, zikrinin Allah, seyrinin seyr-i lillah olduğunu, bu mertebede kalbin az da olsa nurlandığını dile getirmektedir. Ayıntâbî, bu makamdaki sâlikin nemmame vasfına sahip olduğunu, nefsin kınama, yerme, mekir, ucub gibi sıfatlarının bulunduğunu zikretmektedir.²⁷

Yiğitbaşı Velî'ye göre ikinci tavırda nefis kalp makamındadır. O bu makamda nefsin sıfatlarının kınama, hile, kendini beğenme vb. olduğunu ifade etmektedir. Ona göre nefs-i levvâmenin iki farklı eylem biçimi vardır. Birinci grup herhangi bir hile yolunu benimsemeksizin Allah'ın yasakladığı davranışları gizlice ortaya koyanlarken, diğerleri mütedeyyin görünüp kişiyi bâtil yollara sevk edebilenlerdir. Kişi bu mertebede kalp makamında olması

²³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 365.

²⁴ Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a* (Hacı Mahmud Efendi, 2927), 6a.

²⁵ Sünbül Sinan, *Risâle fî Beyan-i Atvâr-ı Seb'a* (06 Mil Yz A 8942/2), 16a-16b.

²⁶ Sünbül Sinan, *Risâle fî Beyan-i Atvâr-ı Seb'a* (06 Mil Yz A 8942/2), 17a; Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a* (Hacı Mahmud Efendi, 2927), 8b-9a.

²⁷ Sağır, *Şah Velî Ayıntâbî'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi*, 49-50.

hasebiyle kötü düşüncelerden uzaklaşmalı ve nefs-i emmârenin niteliklerinden kurtulmalıdır.²⁸

Abdullah Salâhî risâlede ikinci ismin Allah lafzı olduğunu ve bu ismin diğer tüm isimlerin kendinde toplayıcısı olarak kabul edildiğini zikretmektedir. Sâlik Allah dediğinde bulunduğu halde ne istiyorsa kişiye onun verildiği, bunun sebebinin ise Allah lafzının her şeyin Hakk'ın elinde olmasını ifade etmesinden kaynaklandığı risâlede belirtilmektedir. Ayrıca Rahman ismi de bu tavırda zikredilmekte ancak lafza-i Celâl'in Rahman isminden daha genel olduğu ifade edilmektedir. Ayette "İster Allah diyerek ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O'na mahsustur."²⁹ buyrulmaktadır. Rahman mertebe-i eşyanın küllisine câmi iken ilahiyye mertebesi eşyanın hem küllisine hem de cüziyyetine câmidir. Ancak bu birlikteliği yalnızca insan-ı kâmil zikredebilmektedir. Çünkü sâlik için bu tavırda câmiyyet zordur. Bu sebeple ikinci tavırda sâlik, sıfât-ı levvâmenin eserini müşahede etmektedir. Kur'an'da nefsin ikincisinin levvâme olduğu zikredilmekte ve levvâme kınama, heves, aldatma, ucb, işret, temenni ve kahır içerir.³⁰

Nefs-i levvâme hususunda mutasavvıflar bu makamdaki nefsin kin, öfke, hased gibi sıfatları kınadığını, bu makamda nefsin eyleme geçilen kötü fiilleri bildiğini ifade etmektedirler. Bâlî Efendi ve Ahmet Şemseddîn-i Marmaravî bu mertebenin makamının kalp olduğunu zikrederlerken, Sünbül Sinan makamının ruh olduğunu ifade etmektedir. Salâhî ise risâlesinde mertebenin anlamını ifade etmekten ziyade Allah isminin anlamı üzerinde durmakta ve bu ismin diğer isimlerin toplayıcısı olduğunu zikretmektedir. İlahlık mertebesinde eşyanın hem küllisine hem de cüz'isine vâkif olunması hasebiyle bunu insan-ı kâmilin anlayabileceği de risâlede ifade edilmektedir.

1.3.3. Nefs-i Mülheme

Mertebelerin üçüncüsü olan nefs-i mülhemede nefis, günah ve sevabı Allah'ın yardımı ile bilmekte, Allah dışındaki her şeyden

²⁸ Ahmet Ögke, *Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî, Hayatı, Eserleri ve Görüşleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001), 188-190.

²⁹ el-İsrâ 17/110.

³⁰ Salâhî, *Mir'ât-ı Esmâ* (Osman Ergin Yazmaları, 000887/03), 35b-36a.

uzaklaşmaktadır.³¹ Bâli Efendi bu mertebenin aşk makamı olarak isimlendirilebileceğini, sâlikin bu mertebede çeşitli hallerde bulunduğunu ve bu hallerin ilahi isimlerin neticesinde gerçekleştiğini söylemektedir. Ayrıca bu makamda kişilerin aşık olması sebebiyle o bu mertebeyi Yahyâviye tavrı olarak da zikretmektedir.³² Sünbül Sinan bu makamda kişiye ilhamın geldiğini, ilimlerinin ilme'l-yakîn olduğunu ifade etmektedir.³³ Sehâvet, ilim, kanâat, tövbe, tevazu, tahammül ve sabır bu makamın özelliklerindedir. Bu makamın seyri seyr alellah, günü pazartesi,³⁴ gökcismi aşk özelliğine sahip olması nedeniyle Zühre'dir.³⁵

Ayıntâbî bu mertebede tavrın ruh-i kudsi, seyrinin seyr alellah, zikrinin Hû olduğunu zikretmekte, kulun nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesiyle meşgul olduğunu belirtmektedir. Ona göre kul bu mertebede faydasız işlerden yüz çevirerek dünya sevgisini kalbinden gidermeyi sağlayacak ve Allah dışındaki her şey sâlikin kalbinden uzaklaşacaktır. Böylelikle kul ruhlar alemine yönelerek aşk halini yaşamaya başlayacaktır.³⁶

Abdullah Salâhî'nin *Mir'ât-ı Esmâ* risâlesinde üçüncü tavrıdaki zikir Hû ismidir ve bu isim Hakk'ın zat ismi olduğu için şuhudu mümkün olmamaktadır. Nakledildiği üzere Mısırî hazretleri Hakk'ın eşyadaki sereyanını çekirdeğe benzetmiştir. Çekirdeğin içinde ağacın-meyvelerin varlığı gizli olup nasıl görünmüyorsa aynı şekilde Hakk'ında eşyada sıryanın bulunduğu ifade edilmektedir. Bu vecihle Hakk'ı zikreden sâlik eşyaya arif olmaktadır. Ancak atvâr ile sülûk eden sâlike bu bilgi zor olduğu için sıfât-ı mülheme ve eserini müşahede etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de nefsin üçüncüsü mülheme olarak zikredilmektedir. Mülheme ise cömertlik, kanaat, tevazu, tövbe, sabır ve tahammülü içermektedir.³⁷

Nefs-i mülhemeyi Bâli Efendi ile Sünbül Sinan Yahyaviyye tavrı ve aşk makamı olarak zikretmişlerdir. Ayıntâbî, Bâli Efendi ve Sünbül Sinan bu makamda kulun gereksiz işlerden uzaklaştığını ve sâlikin ilhama nail olduğunu ifade ederlerken; Salâhî nefsin mülheme mertebesinde zikrinin

³¹ Cebecioğlu, "Nefs-i Mülheme", 366.

³² Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a* (Hacı Mahmud Efendi, 2927), 9b-11a; Sünbül Sinan, *Risâle fî Beyan-i Atvâr-ı Seb'a* (06 Mil Yz A 8942/2), 18a.

³³ Sünbül Sinan, *Risâle fî Beyan-i Atvâr-ı Seb'a* (06 Mil Yz A 8942/2), 17b.

³⁴ Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a* (Hacı Mahmud Efendi, 2927), 9a-11a.

³⁵ Sünbül Sinan, *Risâle fî Beyan-i Atvâr-ı Seb'a* (06 Mil Yz A 8942/2), 18a.

³⁶ Sağır, *Şah Velî Ayıntâbî'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi*, 52.

³⁷ Salâhî, *Mir'ât-ı Esmâ* (Osman Ergin Yazmaları, 000887/03), 36a-36b.

Hû olduğuna değinerek, Hakk'ın eşyada gizli bir yanı bulunduğunu, sâlikin Hakk'ı zikrettiği takdirde eşyanın sırrını bilebileceğini ifade etmektedir.

1.3.4. Nefs-i Mutmainne

Atvâr-ı seb'anın dördüncü mertebesinde nefis-i mutmainne yer almaktadır. Burada nefis rahata, huzura ve doyuma ulaşmıştır.³⁸ Bâli Efendi bu makamın ilimde mazharını sır olarak görmekte, sâlikin bu mertebede marifete nail olarak eşyanın hakikatine vâkıf olduğunu söylemektedir.³⁹ Sünbül Sinan ise sâlikin bu mertebede hayret makamında yer aldığını ve nefisinden ayrıldığını düşünmektedir. Bu makamdaki kimselerin sözlerinde bazen Rabbanî sırlar ortaya çıkmakta, bazen de vahdet nuru tecelli etmektedir. Böylelikle kişi kendisinin velayet ehli olduğuna inanmaktadır. Ancak sâlik bu mertebede nefis-i emmârenin izlerini taşıması sebebiyle makamın kurallarına riayet etmeli, nefsin isteklerinden kendini korumalıdır.⁴⁰ Bu mertebedekilerin gayesi din ve dünya işlerini düzeltmektir. Onlar halk içinde dahi Hak'la beraberdir.⁴¹ Bu mertebenin seyri seyr ma'allah,⁴² peygamberi İdris (a.s), cismi Güneş'tir. Güneş bütün eşyaya ışık vermekte, karanlık bırakmamaktadır. Sâlikte bu makamda manevî sırların güneşinin etkilerini yaşamaktadır.⁴³ Bu mertebeye ulaşan sâlik Hak zikrine devam etmelidir.⁴⁴

Şah Velî, bu makamı tavr-ı ünsiyye olarak görmekte, makamının sır, zikrinin Hak, seyrinin seyr ma'allah olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu makama fetret makamı da denilmektedir. Sâlik mertebelerde ne kadar ilerlese de her an nefis-i emmâreye dönme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu makamın rıza, ibadet, şükür, ihsan vb. sıfatları

³⁸ Serhat Gültaş, *Sarı Abdullah Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 58.

³⁹ Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a* (Hacı Mahmud Efendi, 2927), 11a-12b.

⁴⁰ Sünbül Sinan, *Risâle fî Beyan-i Atvâr-ı Seb'a* (06 Mil Yz A 8942/2), 18b.

⁴¹ Çelik, "Tasavvufî Düşüncede Nefis Kavramı", 47.

⁴² Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a* (Hacı Mahmud Efendi, 2927), 11a.

⁴³ Sünbül Sinan, *Risâle fî Beyan-i Atvâr-ı Seb'a* (06 Mil Yz A 8942/2), 19a.

⁴⁴ Ramazan Muslu, "Halvetiyye'de Atvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâli'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 18 (2007), 56.

bulunmaktadır. Mutmainne makamında sâlik hakikat-ı Muhammediye sırrına erişmekte ve muhlis sıfatı ile sıfatlanmaktadır.⁴⁵

Abdullah Salâhî dördüncü tavrıda Hak isminin zikredildiğini, bu ismin manasının bâtılın zıddı olduğunu, ezelden ebede zeval ve butlandan korunmayı içerdiğini ifade etmektedir. Ona göre halkın vücudu Hakk'ın vücudu ile sabittir. Hak zâhir, onun dışındaki her şey bâtıldır. Cenâb-ı Hak ayette “De ki Hak geldi, bâtıl yok oldu. Bâtıl yok olmaya mahkumdur.”⁴⁶ “Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Azamet ve kerem sahibi rabbinin zâtı ise bâki kalır.”⁴⁷ buyurmaktadır. Ancak sâlik bu tavrı tam olarak kavrayamamakta, sıfat-ı mutmainneyi ve eserini müşahede etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de nefsin dördüncüsü mutmainne olarak zikredilmekte, bu nefis cömertlik, tevekkül, amel, tezellül, ibadet, şükür ve rızayı kapsamaktadır.⁴⁸

Nefis mertebelerinin dördüncüsü mutmainnedir. Bâli Efendi ile Sünbül Sinan risâlelerinde bu mertebedeki gökcismine ve hangi peygambere tekabül ettiğine değinirlerken, Abdullah Salâhî bu makamda Hak zikrinin yapıldığını ifade ederek, bu ismin manası üzerinde durmakta ve bu mertebede sâlikin başarının olmadığını dile getirerek tavrın eserini müşahede edebileceğini söylemektedir.

1.3.5. Nefs-i Râziye

Makamların beşincisi nefis-i râziyedir. Kelime anlamı hoşnut ve razı olan nefis demektir.⁴⁹ Bâli Efendi bu makamda sâlike Hay zikrinin telkin olduğunu ve makamının hafî olduğunu belirtmektedir.⁵⁰ Bu makamın özellikleri zikir, zühd, kerâmet, riyâzat, ihlâs ve fenâdır. Bu mertebenin seyri seyr fillah, günü çarşamba, gezegeni ise Merihtir.⁵¹

Sünbül Sinan bu mertebenin makamının sırru's-sır olduğunu, sâlikin bu makamda ne yaptığını bilmediğini, tecellinin arttığını, bu sebeple fena halinde artışın yaşandığını, bu makamdaki sâlikin cezbe ehli kimseler

⁴⁵ Sağır, *Şah Velî Ayıntabî'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi*, 55-56.

⁴⁶ el-İsrâ, 17/81.

⁴⁷ el-Rahman, 55/26-27.

⁴⁸ Salâhî, *Mir'ât-ı Esmâ* (Osman Ergin Yazmaları, 000887/03), 36b-37b.

⁴⁹ Cebecioğlu, “Nefs-i Raziye”, 366.

⁵⁰ Muslu, “Halvetiyye'de Atvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâli'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi”, 58.

⁵¹ Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a* (Hacı Mahmud Efendi, 2927), 13a-14a.

olduğunu, sâliklerin bütün eşyayı Hak olarak görebileceğini ifade etmektedir.⁵² Bu makama sâlikin keşif esnasında yanılığdan kurtulması hasebiyle İseviye makamı da denilmiştir.⁵³

Şah Velî, bu makamın tavrını sırr-ı hafî, seyrinin seyr fillah ve zikrinin Hay olduğunu belirtmekte, bu mertebede kişinin nefsinin niteliklerinden kurtulduğunu ve Hakk'ın sıfatlarına büründüğünü söylemektedir. Bu makamda sâlikte cömertlik, zühd, vera, kanaat, tefekkür vb. sıfatlar bulunmaktadır. O bu tavırda velilerin peygamberin varisi olduğunu, velilerin fenafillah-bekâbillâha eriştiklerini ifade etmektedir. Ayıntâbî bu makamda sâlikin Allah'ın isimlerinin yansımalarını da müşahede ettiğini dile getirmektedir.⁵⁴

Abdullah Salâhî, risâlede beşinci tavırda Hay ismini zikretmektedir. O, Hay isminin manasını Hakk'ın bütün eşyanın künhüne alim olması ve mevcudatın daima Hakk'ı zikretmesi olarak algılamaktadır. Kur'an'da "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onları anlayamazsınız."⁵⁵ buyrulmaktadır. Salâhî, her malumun hay olduğunu ifade etmekte, eşyanın hakikatini Hay ve Kadir ile bilip Hakk'ı zikreden sâlikin Allah dışında bir şey görmediğini ve "Her şeyde O'nun varlığını, birliğini gösteren bir alâmet vardır" sırrına mazhar olduğunu dile getirmektedir. Bu tavırda kul, sıfat-ı razıyyeyi ve eserini müşahede etmektedir.⁵⁶

Nefs-i râziye mertebesinde Bâlî Efendi ile Şah Velî bu mertebenin makamını hafî olarak zikretmekte, zühd, zikir, tevekkül gibi niteliklerin bulunduğunu ifade etmektedirler. Sünbül Sinan bu makamda tecellilerde artışın olduğunu belirterek fenada da artışın olduğunu beyan ederken Şah Velî evliyanın fenafillah-bekâbillâh menziline eriştiğini dile getirmektedir. Salâhî ise Hay isminin üzerinde durarak kişinin bu zikri yaptığında Hakk'ın her vecihde zikrinin yapıldığını göreceğini, Hak dışında bir varlığın olmadığını idrak edeceğini dile getirmektedir.

⁵² Sünbül Sinan, *Risâle fî Beyan-i Atvâr-ı Seb'a* (06 Mil Yz A 8942/2), 19b-20b.

⁵³ Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb'a* (Hacı Mahmud Efendi, 2927), 14a; Sünbül Sinan, *Risâle fî Beyan-i Atvâr-ı Seb'a* (06 Mil Yz A 8942/2), 20a.

⁵⁴ Sağır, *Şah Velî Ayıntâbî'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi*, 58-59.

⁵⁵ el-İsrâ 17/44.

⁵⁶ Salâhî, *Mir'ât-ı Esmâ* (Osman Ergin Yazmaları, 000887/03), 37b-38a.

1.3.6. Nefs-i Marziyye

Atvâr-ı seb'anın altıncı mertebesinde nefis-i marziyye yer almaktadır. Allah bu makamdaki nefisten razı olmakta, Allah'ın izin verdiği kadarıyla bu nefis gayb sırlarına erişmektedir.⁵⁷ Bâli Efendi bu makamın sâlikin hilafeti ve irşadı elde etmesi sebebiyle kürsî makamı olarak da anıldığını ifade etmektedir. O bu makamın özelliklerini Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak, Allah'a yakınlık, Allah'ı tefekkür etmek, beşeriyeti terk olarak nitelemiştir.⁵⁸ Bu tavra "Kelîm" ve "Alîm" isimlerinin tecellîsi sebebiyle "tavr-ı Mûsâviye"⁵⁹ de denilmektedir.⁶⁰ Sünbül Sinan bu makamın hayretü'l-kübra olarak isimlendirildiğini de söylemektedir. Zira bu makamda bulunanlar hayret içerisinde. Bu makamın seyri seyr anillah, gökcsimi Jüpiter'dir. Çünkü Jüpiterin özelliği mülkü birisinden alıp başkasına vermesidir. Bu makam ise kutuplara aittir.⁶¹ Sâlik bu mertebede Kayyûm zikrini okumalıdır.⁶² Ayıntâbî'de mertebenin seyrini seyr anillah, makamının ise kürsî olduğunu ifade etmektedir. Ona göre sâlik bu mertebenin sonuna ulaştığı takdirde bekâbillâhı talep etmektedir. Sâlik bu mertebede Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmakta, Allah'a yakınlık göstermekte ve O'nu tefekkür etmektedir.⁶³

Abdullah Salâhî'nin *Mir'ât-ı Esmâ* risâlesinde altıncı tavrıda sâlikin devam etmesi gereken ismin Kayyûm olduğu zikredilmektedir. Bu isim Hakk'ın zatıyla kaim olduğu ve mevcudattaki her şeyin varlığının kendisine bağlı olduğu anlamını taşımaktadır. "Allah'tan başka ilâh yoktur; Hay ve Kayyûm'dur."⁶⁴ ayeti her malumun Hay ve Kayyûm olduğunu ifade etmektedir. Kayyûmiyet yalnızca Allah'a aittir. Sâlik eşyada Hakk'ın tecellisini mütalaa ettiğinde "Allah'tan başka hiçbir kuvvet ve güç yoktur."⁶⁵ sırrı aşikâr olmaktadır. Ancak sâlik bu tavrıda yakîn derecesinde

⁵⁷ Cebecioğlu, "Nefs-i Mardiyye", 365.

⁵⁸ Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a* (Hacı Mahmud Efendi, 2927), 14b.

⁵⁹ Sünbül Sinan, *Risâle fî Beyan-i Atvâr-ı Seb'a* (06 Mil Yz A 8942/2), 21a.

⁶⁰ Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a* (Hacı Mahmud Efendi, 2927), 16b.

⁶¹ Sünbül Sinan, *Risâle fî Beyan-i Atvâr-ı Seb'a* (06 Mil Yz A 8942/2), 20b-21a; Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a* (Hacı Mahmud Efendi, 2927), 14b.

⁶² Muslu, "Halvetiyye'de Atvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâli'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi", 60.

⁶³ Sağır, *Şab Velî Ayıntabî'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi*, 60-61.

⁶⁴ Al-i İmran 3/2.

⁶⁵ İbn Mace, Edeb, 33.

olmadığı için sıfat-ı marziyyeyi ve eserini müşahede etmektedir. Kur'an'da nefsin altıncısı marziyyedir. Ayette “Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan. Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak rabbine dön.” buyrulmaktadır. Marziyye Allah'ın ahlakı, tahalluk, beşeriyeti terk, halka nezaket, Allah'a yakınlıkta tefekkürden ibarettir.⁶⁶

Nefs-i marziyye mertebesinde Bâli Efendi ve Ayıntâbî kulun Allah'ın ahlakıyla ahlaklanarak beşeriyeti terk ettiğini dile getirirlerken, Salâhî altıncı tavrıda Kayyûm isminin zikredildiğini ifade ederek Hakk'ın zatıyla kulun kaim olduğunu belirtmektedir. O kayyumiyetin yalnızca Allah'a ait olduğunu söylemekte ve ona göre bu mertebede nefis Allah'a yakınlık göstermektedir.

1.3.7. Nefs-i Kâmile

Nefsin yedinci makamı nefs-i kâmile veya nefs-i sâfiye olarak adlandırılmaktadır. Bu mertebede sâlik yüksek bir mertebeye ulaşmış, ruhi yön cismi yöne hakimiyet kazanmıştır.⁶⁷ Bâli Efendi bu mertebenin taayyün ve renkten uzak olması sebebiyle açıklamanın mümkün olmadığını dile getirmiştir. Ona göre bu makam, insani devirde sülûkun sonu iken ilahi devirde sülûkun başlangıcıdır. Bâli Efendi bu mertebenin bazı alametleri olduğunu, bu makamda bazen Cemal bazen ise Celal isminin tecelli ettiğini söylemektedir. Bu mertebenin seyri seyr billah,⁶⁸ yıldızı Zuhâl'dir. Bu yıldızın özelliği başlangıçta ve nihayetinde yakmaktır. Bu yıldız sâlik için doğduğu zaman kişinin vücudunu yok etmektedir. Bu makam Ahmedi makam olarak da adlandırılmaktadır. Sünbül Sinan sâlikin vücudunun yok oluncaya kadar yanması gerektiğini, burada devamlı Celal tecellisinin var olduğunu ve Celal'in sonsuz olduğunu, sâlikin Celal sıfatıyla fena bulduktan sonra bekâyı bulacağını söylemektedir.⁶⁹ Bu makamda sâlik Kakhâr ismini zikretmelidir.⁷⁰

Şah Velî bu tavrı sırr-ı ahfa-i amâi olarak nitelendirmiş, seyrini seyr-i billah olarak belirtmiştir. O bu mertebeye fena makamı ve ahadiyyet

⁶⁶ Salâhî, *Mir'ât-ı Esmâ* (Osman Ergin Yazmaları, 000887/03), 38a-38b.

⁶⁷ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi* (İstanbul: Ataç, 2020), 127.

⁶⁸ Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a* (Hacı Mahmud Efendi, 2927), 16b-17b.

⁶⁹ Sünbül Sinan, *Risâle fî Beyan-i Atvâr-ı Seb'a* (06 Mil Yz A 8942/2), 21b-22a.

⁷⁰ Muslu, “Halvetiyye'de Atvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâli'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi”, 61.

mertebesi de demiştir. Bu makam sırr-ı mutlak makamıdır zira bu mertebe halk tarafından belirsizlik ifade etmektedir.⁷¹ Bekir Sıdkı Visâli, nefs-i râziye, nefs-i marziyye ve nefs-i sâfiye mertebelerinin Hz. Muhammed'in hükmü ve velayet yolu olduğunu dile getirmiştir.⁷²

Risâlede yedinci tavrıda Kakhâr ismi zikredilmektedir. Bu isim rubûbiyete taarruz edenlere galip olup helak ettirici anlamını taşımaktadır. Nakledildiği üzere Mısırî hazretleri rubûbiyyetin davasının üç tane olduğunu zikretmektedir. Bunlar külliyat, ba'ziyyat, tecerrüdlüktür. Külliyat, Firavun ve Nemrut'un davası gibidir. Ba'ziyyat, tanrılık davası gütmeseler de işlerinde zalim olanlarıdır. Üçüncüsü ise benlikleri ön plana çıkarlarıdır. Kakhâr isminden kimse kurtulamamakta, "Bugün hükümler kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümler olan Allah'ındır!"⁷³ ayeti aşikâr olmaktadır. Bu tavrıda sâlik fenafillaha erişemediğinden sıfat-ı safiyye ve eserini müşahede etmekte ve fûrûât ile sülûklarını devam ettirmektedirler.⁷⁴

Nefis mertebelerinin sonuncusu olan nefis-i kâmilede nefis kötülüklerden sıyrılmıştır. Bâlî Efendi bu makamda hem Celal hem Cemal'in tecelli ettiğini ifade ederken; Sünbül Sinan yalnızca Celal isminin tecelli ettiğini dile getirmektedir. Bâlî Efendi, Sünbül Sinan ve Ayıntâbî bu mertebenin seyrinin seyr billah olduğunu belirtmekte, Visâli Efendi bu yolun velâyet yolu olduğunu söylemektedir. Salâhî risâlesinde nefis-i kâmile mertebesinde Kakhâr ismini zikrederek bu makamda kişinin benlik davasından kurtulduğunu, sâlikin Hakk'ı mutlak varlık olarak gördüğünü ifade etmektedir. Ancak Salâhî'ye göre sâlik bu mertebede fenafillah mertebesine erememekte, sıfat-ı sâfiyenin eserini müşahede edebilmektedir.

1.3.8. Fûrûât

Abdullah Salâhî *Mir'ât-ı Esmâ* risâlesinde sâliklerin sülûkun zorluklarına tahammül edemeyeceği düşüncesiyle mevcut olan esmâ-i seb'aya Uşşâkiyye tarikatında yer alan beş ismi ekleyerek esmâ sayısının on

⁷¹ Sağır, *Şah Velî Ayıntabî'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi*, 63-64.

⁷² Çavuşoğlu - Ulupınar, *Bekir Sıdkı Visâli'nin Sobbetleri*, 70.

⁷³ el-Mü'min 23/16.

⁷⁴ Salâhî, *Mir'ât-ı Esmâ* (Osman Ergin Yazmaları, 000887/03), 38b-39a.

iki olduğunu zikretmiş ve bu isimlerin Fettah, Vâhid, Ahad, Samed ve Allah olduğunu belirtmiştir.⁷⁵

Abdullah Salâhî risâlede fûrûâtın ilkinin Fettah olduğunu ve açıcı anlamına geldiğini zikretmektedir. Bu ismin Hz. Âdem ve Hz. Muhammed'de cem olduğunu, onlardan sonrakilere ise kendi meşreb ve istidatlarınca gaybın açıldığını belirtmiştir. Fettah isminde vücud kalesinin fethi, Hakk'ı zikreden sâlike hikmet kapılarının açılması ve tevhîd-i ef'âlin tadının kalbe yerleşmesi söz konusudur. Bu lezzet ile sâlik kendi fiillerini fena ederek tevhîd-i ef'âli idrak etmektedir. Ancak bunun için sâlike cüz'î ihtiyarını bildirebilmek üzere bir mürşid gereklidir.⁷⁶

Abdullah Salâhî fûrûâtın ikincisini Ya Vâhid olarak ifade etmektedir. O, vücudun hakikatının tüm eşyaya külli ve cüz'î olarak tasavvur olunduğunda buna ilahî mertebe denildiğini, sufinin lisanında vâhidiyyet ve cem makamı olarak isimlendirildiğini zikretmektedir. İbn Arabî, Vâhid'in manasının Hakk'ın ismi itibarıyla olduğunu, eğer sıfat olarak kabul edilirse bir demek olduğunu ifade etmektedir. Böyle kabul edildiğinde vahdâniyet, ahadiyyet ile bir nesneye nisbet olunmaktadır. Bununla birlikte bir şeyin vâhid olarak isimlendirilmesi onun ayrı mertebesinden dolayıdır. Vâhid ismi tüm isim ve sıfatlarıyla Hakk'ın zatından ibarettir. Bu menzilde sâlik kendisinin ve mevcûdatın sıfatlarından fani olduğunda tevhîd-i sıfât tecelli etmektedir. Sâlikin teşbih veya tecsîme düşmemesi için bir mürşide ihtiyacı bulunmakta, onun sâlike teşbih ve tenzih arasında olduğunu bildirmesi gerekmektedir.⁷⁷

Risâlede fûrûâtın üçüncüsü Ya Ahad'dır. "Ahadiyyet mertebesinde "Allah vardı ve onunla beraber hiçbir şey yoktu."⁷⁸ ifadesi gereğince esmâ

⁷⁵ Halvetiyye tarikatının kurucusu Ömer el-Halvetî'nin yedi esmâ üzerine kurmuş olduğu zikir, Dede Ömer Rüşenî on ikiye çıkarmıştır. Bunun sebebi ise müridin durumu ve günün şartlarına göre şeyhin tarikatın zikir ve sülûk usulünü belirlemesidir. Bu beş isim Vehhâb, Fettâh, Vâhid, Ahad, Samed'tir. Seyr ü sülûku on iki isme çıkaranlar arasında Şemseddin Sivâsî'de yer almaktadır. O bu isimleri Kâdir, Kavî, Cebbâr, Mâlik ve Vedûd olarak zikretmektedir. Bkz. İrfan Gündüz, *Tarikatler ve Silsileleri (Tomar-ı Turuk-ı Alîyye)* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995), 185; Hamide Ulupınar, "Şemseddin-i Sivâsî'nin 'Emr-i İlâhî ve Hücet-i İlâhî' Adlı Risâlesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (2016), 545.

⁷⁶ Salâhî, *Mir'ât-ı Esmâ* (Osman Ergin Yazmaları, 000887/03), 40a-40b.

⁷⁷ Salâhî, *Mir'ât-ı Esmâ* (Osman Ergin Yazmaları, 000887/03), 40b-41b.

⁷⁸ Müttakî el-Hindî, *Kenzî'l-Ummâl*, c. 10, s. 370.

ve sıfatların hakikat-i vücudda mahvolduğu anlaşılmaktadır. Bu mertebenin cem'u'l-cem, hakikâtü'l-hakayık ve amâ olarak isimlendirildiği risâlede zikredilmekte, bu mertebede isimler ve sıfatlar tasavvur olunmamaktadır. Mısri hazretleri bu hususta padişahın Bağdat'ı teslim alındığının söylenmesini ve askerlerin zikredilmemesini ve şu kitabı ben yazdım demeyi ahadiyyet olarak zikretmiştir. “Allah alemlerden müstağnidir.”⁷⁹ ayeti bu mertebeye işaret etmektedir. Sâlik kendi zatını ve mevcudatın zatını, zât-ı Hak'ta fena ettiğinde tevhîd-i zât tecelli etmektedir ki bu mertebede sâlikin kendisini sekrden sahva götürecektir bir mürşide ihtiyacı bulunmaktadır.”⁸⁰

Mir'ât-ı Esmâ'da fûrûâtın dördüncüsü Ya Samed'dir. İbn Arabî Samed'in sığınılacak, dayanılacak bir yer olduğunu ve her fakirin ihtiyacının ona arz edileceğini ifade etmektedir. Ayette “Her şeyin hazineleri sadece bizim katımızdadır.”⁸¹ buyrulmaktadır. Gayb hazineleri mevcudatın ihtiyaçlarına uygun olup, kişi hazinelere vâkıf olduğunda hazine kendisi olmakta ve Hakk'ın katında yer almaktadır. Samediyet Hakk'a aittir ancak bu isimden her varlığın nasibi bulunmaktadır. Mevcudat birbirine muhtaçken, varlıkların hakikatte ihtiyaçları Hakk'adır. Bu mertebede de bir mürşid sâlik fakr ve acziyet menziline erişirmeli, her yüzde Hakk'a ihtiyacı bildirmelidir.⁸²

Risâlede fûrûâtın beşincisi Allah'tır. Bu menzilde sâlik, esmâ-i ilahinin tamamını ruh ve kalp makamından insan-ı kâmile makamına çıkararak halifetullah olmaktadır. Salâhî bu hususta İbn Arabî'nin Füsûs'ta insanın, insan ve halife olarak isimlendirildiğini zikretmektedir. Ona göre insanın bu isimle adlandırılmasının iki yönü bulunmaktadır. Biri merâtib alemidir ki insan kelimesi ya ünsten ya da nisyandan gelmektedir. Ünsten olduğunda tüm esmânın mazharı olup hakikat onunla yakınlık kazanmaktadır. Nisyandan olduğunda ise bir şeye yöneldikten sonra başka bir şeye yönelip onunla meşgul olması ve eşyayı unutmasıyla ilgilidir. İkinci yönüyle insan Hakk'ın göz bebeği gibidir ve Arapçada ona insanu'l-ayn denilmektedir. Alemin maksadı insandır zira hakikat insandan ortaya çıkmaktadır. Allah insan-ı kâmilî alemin muhafazasında halef kılmıştır. Bu hilafet Hz. Muhammed'e aittir. “Âdem su ile çamur arasındayken ben

⁷⁹ Al-i İmran 3/97.

⁸⁰ Salâhî, *Mir'ât-ı Esmâ* (Osman Ergin Yazmaları, 000887/03), 41b-42a.

⁸¹ el-Hicr 15/21.

⁸² Salâhî, *Mir'ât-ı Esmâ* (Osman Ergin Yazmaları, 000887/03), 42a-42b.

peygamberdim.”⁸³ hadisinde yer aldığı üzere ezeli ve ebedi kutup odur ve diğerlerine bu nisbe ihsan olunur. Bu ihsan ise ancak onun yardımıyla olmaktadır. Esmâ-i ilahiye ism-i a'zâmın mazharı olup daire-i vücûdun merkezinde Allah ismi yer almakta, diğer isimler ondan istimdad ve istifaza eylemektedir. Evliya ve enbiya da bu rütbeyle intikal etmek istediklerinde Hz. Muhammed'in imdad ve istifazasıyla yükselmektedirler. Ancak meşayıhtan esmâ telkinini tamamlayan her kimsenin bu rütbeyle erişmesi mümkün değildir. Onların bazıları şeriattan, bazıları tarikattan, bazıları marifetten, bazıları da hakikatten kendi istidatlarınca terbiye ve irşada şeyhlerinden icazet almaktadır. Onların hakikatte feyzleri mürşidleri vasıtasıyla halifetullahtandır ve her asırda bir kişidir. Mevlâna Mesnevi'de bunu “Yüzbinlerce halkta, yüzbinlerce ileri gelenlerde bulunan gönül değildir. Gönül, tek bir kişide olur. O tek kişi hangisidir, hangisi?” diyerek dile getirmiştir.⁸⁴

2. Abdullah Salâhî'nin *Mir'ât-ı Esmâ* Risâlesi

Bismillâhirrahmânirrahîm

Elhamdülillâhi rabbi'l-âlemîn ve's-salâtü ve's-selâmu alâ seyyidînâ Muhammedin ve âlihî ve sahbihî ecmaîn. Ba'dehû usûl-i esmâ ile seyr ü sefer ve fûrû'ât ile varlığından nezreyleyen sâliklere telkîn olunan esmâ-i ilâhiyenin maânileri kalplerinde tasavvur ve karar ve netice-i sülûklarına medâr olmağın alâ tarîki'l-ih-tisâr şerh maânilerine ictisâr olunub mir'ât-ı esmâ deyu tesmiye olundu. Tavr-ı evvelde kelime-i tevhidî a'nî lâ ilâhe illallah ismidir. Bu kelime-i tevhid alâ vecihî't-tahkîk üç ma'nâyâ delâlet eder. Ma'nâ-yı evveli avâm ve mübtedînin haline göredir ki lâ ma'bûde illallah ma'nâsı tasavvur olunur. Ya'ni ibâdete lâyıq Allahdan gayri yoktur demek olur. Ma'nâ-yı sâni mutavassıtın hâline göredir ki lâ maksûde illallah ma'nâsı tasavvur olunur. Ya'ni gönülde Allahdan gayri maksûd yoktur demek olur. Ma'na-yı sâlis müntehînin haline göredir ki lâ mevcûde illallah ma'nâsı tasavvur olunur. Ya'ni Allahdan gayri mevcûd yoktur demek olur. Zîrâ her vücûdun hakîkati ya'ni her vârin hakîkati ondandır. Pes ârife lâzımdır ki kalbinde (كالنقش في الحجر)⁸⁵ olan nukûş-ı suver-i mâsivâyâ tîşe-i lâ

⁸³ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, c. 2, s. 147.

⁸⁴ Salâhî, *Mir'ât-ı Esmâ* (Osman Ergin Yazmaları, 000887/03), 43a-45a.

⁸⁵ Arapça ibarenin manası şudur: Taştaki nakş gibidir.

câmi'dir ve mertebe-i ilâhiye ise eşyanın külliyât ve cüziyyâtına câmi'dir. Pes bu câmi'iyet ile Hakk'ı zikretmek ya'ni esmâ-i ilâhiyenin küllisine mazhar olmak insân-ı kâmile mahsusdur. Cenâb-ı Hakk'ın "وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا"⁹⁰ kelâm-ı kadîmi bu sırr-ı mübheme îma eder. Bu mutâle'a ile Hakk'ı zikretmek sâlik bir cezbeye erişdirir ki "جَذْبَةٌ مِنْ جَذَابَاتٍ"⁹¹dir zîrâ ins ve cinnin amelleri tekâzâ-yı esmâ-i ilâhiyedendir ve cezbe ile sâlik fenâfillaha ve ba'dehû bekâbillah menziline erişub merâyâ-yı kesretde vech-i ahadiyyeti müşâhede eder. Lakin atvâr ile sülûk eden sâlik tavr-ı sâni'de bu câmi'iyet müte'assir olduğundan sıfat-ı levvâmenin inkiyâdını ve eserini müşâhede etdikde ubûr etdirirler. Kur'an-ı azîmu's-şânda zikrolunan nefsin ikincisi levvâmedir "كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَلَا أُقْسِمُ"⁹² ve bu nefsi levvâme dediğimiz levv ve heves ve mekr ve ucb ve işret ve temenni ve kahırdan ibâretidir.

Tavr-ı sâlisde Yâ Hû ismidir. Hû Cenâb-ı Hakk'ın esmâsından ism-i zâtdır ma'nâsı şol sırr-ı gaybden ibâretidir ki şuhûdu mümkün olmayub cem'-i mevcûdât onunla zuhûra gelmiş ola. Erbâb-ı hakikatın ba'zıları husûsan Mısri hazretleri hüviyyet-i Hakk'ın eşyâda sereyânını şol çekirdeği temsil etmişlerdir ki şecere ol çekirdekden vücûd bulub ol çekirdek ol şecerin vücûdunda sır olub görünmez ola ve şecer neşv ü nemâyı ol sırdan ahz edub nice meyveler götürmüş ola ki ol çekirdek kendi hakikatini merâtib-i kesretde gösterüb bir iken nice yüz bin ola. Pes hüviyyet-i sâriyenin eşyâda bu vecihle sereyânını tasavvur ile Hakk'ı zikreden sâlik kesretde sırr-ı vahdeti duyub kemâ hiye hakikat-i eşyâya ârif olur. Lakin atvâr ile sülûk eden sâlike tavr-ı sâlisde bu sırrın ittılâi asîr olduğundan sıfat-ı mülhemesin ve eserin müşâhede ile ubûr etdirirler. Kur'an azîmu's-şânda zikrolunan nefsin üçüncüsü mülhemedir. "كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى فَالْهَمَّهَا فَجُورَهَا وَتَقْوَاهَا"⁹³ ve bu nefsi mülheme dediğimiz sehâvet ve kanâat ve hilm ve tevâzu' ve tevbe ve sabr ve tahammülden ibâretidir.

⁹⁰ el-Bakara 2/31. "Âdem'e bütün isimleri öğretti."

⁹¹ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. 1, s. 383. "Rahman'ın cezbelereinden bir cezbe bütün insanların ve cinlerin sevapları gibidir."

⁹² el-Kıyamet 75/2. "Öyle değil, kendini kınayan nefse yemin ederim."

⁹³ el-Şems 91/8. "Ona kötü ve iyi olma yeteneklerini yerleştirene..."

Tavr-ı râbî'de Yâ Hak ismidir. Hak Hazret-i Hudâya bîcûnun esmâsından ism-i zâtdır. Ma'nâsı bâtilin zıddıdır ya'ni ism-i Hak şol vüüd-ü hakikatden ibâretedir ki (من الازل الى الابد)⁹⁴ zevâl ve butlândan masûn ve dâim ve sâbit olub “ألا كل شيء ما خلا الله باطلا”⁹⁵ muktezâsınca Hak'dan mâ'adâ olan şeyin küllîsi bâtil ve fânî ve zâhik ve zâil ola. eş-Şeyhu'l-Ekber kuddise sırıruhu'l-ezher hazretleri Fütûhât'ta buyurur ki ism-i Hak ile Cenâb-ı Hakk'ın münferid olması vücûd-ı vâcib bi-nefsihî olduğundandır halk vücûdunun hilâfınca, zîra vücûd-ı halk vâcib-i billahdır. Bundan sâbit oldu ki bâtil dahi bir şey olub Hakk'ın mecîetî ile zâhik ve zâhib ola. Nitekim Cenâb-ı Hak “وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا”⁹⁶ kavli-i şerîfleriyle Hakk'ın zuhûru bâtilin zuhûkını muktezâ olduğun beyân buyurur. Ya'ni bevârik-i sübûhât tecellî-i Hak kalb-i ârife işrâk oldukda kuyûd-ı suver-i mâsivâyı ihrâk ve sâlikî itare-i âlem-i ıtlâk eylediğinden kinâyedir. Bu mütâla'a ile Hakk'ı zikreden sâlik “كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ، وَيَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ”⁹⁷ sırrına âşinâlık kesb edub sûret-i fânî-i mecâziden iğmaz ve vechi bâkî-i hakîkî mütâla'âsıyla âşüfte ve hayrân olub “فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ”⁹⁸ sırrı nümâyân ve envâr-ı Hak basar-ı basîretinde leme'ân ile “يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ”⁹⁹ tebeddülü iyân olur. Lakin seyr-i atvâr ve müşâhede-i âsâr ile sülûk eden sâlikin tavr-ı râbide basarı hadîd olmadığından sıfat-ı mutmainnesin ve eserin müşâhede ile ubûr etdirirler. Kur'an-ı azîmü's-şânda zikrolunan nefsin dördüncüsü mutmainnedir “كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ”¹⁰⁰ ve bu nefsi mutmainne dediğimiz cûd ve tevekkül ve amel ve tezellül ve ibâdet ve şükr ve rızâdan ibâretedir.

Tavr-ı hâmisde Yâ Hayy ismidir. Hay esmâ-i ilâhiyyeden ism-i sıfatdır ya'ni hayât bir sıfatdır ki mevsûfûnun âlim ve müdrîk olmasını icâb

⁹⁴ Arapça ibarenin manası şudur: Ezelden ebede

⁹⁵ Buhari, Rikak, 29. “Allah dışındaki her şey bâtildir.”

⁹⁶ el-İsrâ 17/81. De ki Hak geldi, bâtil yok oldu. Bâtil yok olmaya mahkumdur.

⁹⁷ el-Rahman 55/26-27. “Yeryüzünde bulunanların hepsi fânîdir. Azamet ve kerem sahibi rabbinin zâtı ise bâkî kalır.”

⁹⁸ Kâf 50/22. “Gözünden perdeni kaldırdık, şimdi gözün keskindir.”

⁹⁹ el-İbrahim 14/48. “Bir gün gelecek, yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır.”

¹⁰⁰ el-Fecr 89/27-28. “Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan. Rabbine dön.”

eder. Bundan ma'lûm oldu ki Cenâb-ı Hak, Hay ve Kadîr cemî'-i eşyâya muhît ve mevcûdâtın kühüne alîmdir ve cemî'-i eşyâ dahî mazhariyyet ve isti'dâd nice Hakk'ı bilub tesbîh etmededir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "وَأَنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ"¹⁰¹ buyurur. Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu'l-ezher hazretleri Fütûhât'ta esmâ-i ilâhiyye şerhinde buyurur ki bunda hayât ile hayât-ı kalb murâd olunur. Hayât-ı cesed değildir ve hayât sıfat-ı ilâhiyyedir. Nitekim kelâm-ı kadîminde "اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ"¹⁰² buyurmuşdur. Pes, her ma'lûm haydır. Zîrâ ma'lûm ilmin i'tâ eylediği şeydir. Adem olursa da pes ilmin i'tâ eylediği şeyi sıfat-ı hayât ile muttasıf gerek. Ve hayât şemsin nûru gibidir ya'ni her şeyin melekût nûr hayâtı bahr-i emîk feyz-i mukaddesden istifâza bulub ve "وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا"¹⁰³ mefhûmunca zevâyâ-yı vücûda ifâza ile hayât bulub isti'dâdınca Cenâb-ı Hay ve Kadîrî bilub tesbîh etmededir. Bu mütâla'a ile Hakkı zâkir olan sâlik (ما رأيت شيئا الا و رأيت الله) ¹⁰⁴ (ففي كل شيء له آية تدل على انه واحد) sırrına ârif olub hakîkati ona 'ıyân olur. Lakin müşâhede-i âsâr ile seyr u sülûk eden sâlike tavr-ı hâmisde bu rü'yet ve istidlâl kemâ hüve hakkuhû müyesser olmadığından sıfat-ı râziyesin ve eserin müşâhede ile ubûr etdirirler.

Tavr-ı sâdisde Yâ Kayyûm ismîdir. Kayyûm esmâ-i ilâhiyyeden ism-i sıfatdır. Ma'nâsı kâimun bizâtihi mukîmun liğayrihidir ya'ni kendinin kıvâmı bi'z-zât olub gayrîlerin kıvâmı onunla ola. Pes, Kayyûm-ı mutlak egerçi Hak'dan gayri yokdur lakin mevcûdâtın her birinin bu sıfatdan nasîbi vardır zîrâ cemî'-i eşyânın kıvâmı Cenâb-ı Hak'ın kayyûmiyyeti ileler. Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu'l-ezher hazretleri buyurur ki kayyûmiyyet levâzım-ı hayâtıdan olduğun Cenâb-ı Hak zikirde Kayyûm

¹⁰¹ el-İsrâ 17/44. "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onları anlayamazsınız."

¹⁰² el-Bakara 2/255. "Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyumdur."

¹⁰³ Zümer 39/69. Ayetteki ifade "وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا" şeklindedir: "Yeryüzü Rabbinin nuruyla aydınlanır."

¹⁰⁴ Arapça ibarenin manası şudur: Her şeyde O'nun varlığını, birliğini gösteren bir alâmet vardır.

¹⁰⁵ (هذا القول قول الفارق رضي الله عنه من الفتوحات) Zikredilen bu ifadenin Fütûhât'ta Hz. Ömer'e ait olduğu dile getirilmiştir: Ondandır Allah'ı gördüğümden başka bir şey görmedim.

ismini Hayy ismine müsâhib etmişdir ya'ni ma'an zikretmişdir. “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” gibi ve her ma'lûm Hay olduğu gibi her ma'lûm kezalik kayyûmdur. Ya'ni onun için kayyûmiyyet vardır. Eğer kayyûmiyyet zâtıyla her şeyde sereyân etmese Cenâb-ı Hak “كُونُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ”¹⁰⁸ deyu emritmezdi. Kayyûmiyyet Hakk'a mahsûsdur. Kur'an azîmu's-şânda mezkûr olan nefsin beşincisi ve altıncısı râziye ve marziyyedir. “كَمَا قَالَ اللَّهُ”¹⁰⁹ ve bu râziye dediğimiz kerâmet ve zühd ve ihlâs ve vera' ve riyâzat ve zikr ve vefâdan ibâretidir ve marziyye dediğimiz ahlâk-ı ilâhiyye ile tahalluk ve terk-i beşeriyet ve halk üzerine telattuf ve Allah Teâlâ'ya tekarrub, illahda tefekkür ve safâ fî nûrillâh ve likâ fî zâtillâh teâladan ibâretidir. Onunla tahalluk olunmaz diyenlere istiğrâb olunur. Hâlbuki kayyûmiyyet kevn ehadır, kevinde sârî olub onunla esmâ-i ilâhiyye zâhir ve kevn onunla kâim olduğun eğer eşyâda sereyân-ı kayyûmiyyet olmasa halkın aynı ve hükmü zâhir olmazdı. Pes kayyûmiyyet-i Hakk'ı eşyâda mütâla'a eden sâlike kendi kuvvet ve kudretinden teberrî edub “لا حول ولا قوة الا بالله”¹¹⁰ sırrı âşikâr olub “مَّا مِنْ دَآئِبَةٍ”¹¹¹ fehvâsınca eşyâda fâil-i hakîki Cenâb-ı Hak idigün aynel-yakîn görüb zimâm-ı ihtiyârın kabza-i kadîre teslim eder. Lakin âsâr ile sülûk eden sâlik tavr-ı sâdisde resîde-i derece-i yakîn olmadığından sıfat-ı marziyyesin ve eserin müşâhede ile ubûr etdirirler.

Tavr-ı sâbî'de Yâ Kakhâr ismidir. Kakhâr esmâ-i ilâhiyyeden ism-i sıfatdır. Kahr galebe ma'nâsınadır, Kakhâr mübâlağa ile gâlib demektir ya'ni saltanat-ı rubûbiyyete taarruz edenlere gâlib olub helâk etdiricidir. Hazret-i Mısrî kuddise sırruhu'l-azîz buyurmuş ki rubûbiyyet da'vâsı üç kısımdır. Biri külliyyet iledir da'vâ-yı Fıravun ve Nemrûd gibi. İkincisi ba'zıyyet iledir onlar eğerçi tanrılık da'vâsı etmezler. Lakin işleri onlara

¹⁰⁶ Al-i İmran 3/2. “Allah'tan başka ilâh yoktur; Hay ve Kayyûmdur.”

¹⁰⁷ Taha 20/111. “Bütün yüzler o Hayy ve Kayyum önünde yere inmiştir.”

¹⁰⁸ el-Bakara 2/238. Ayetteki ifade “قُونُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ” şeklindedir.

¹⁰⁹ el-Fecr 89/27-28. “Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan. Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak rabbine dön.”

¹¹⁰ İbn Mace, Edeb, 33. “Allah'tan başka hiçbir kuvvet ve güç yoktur.”

¹¹¹ Hûd 11/56. “Her canlının kontrolü O'nun elindedir. Şüphesiz rabbimin yolu dosdoğru yoldur.”

benzer zâlim beyler gibi ve celâliler gibi. Üçüncüsü temerredlük edenlerdir ki bir işde ben şunu şöyle ederim ve bunu böyle ederim diye hattâ şu işi işlerim dedikde inşâallah dememekte temerrüdlüğündendir da'vâyı rubûbiyyetden denilmiş. Hulâsa-i kelâm benlik da'vâsında olanları gâlib olub onları helâk edicidir demek olur. Pes, bu kahırdan değme bir kimse kurtulamaz. İmdi Cenâb-ı Hakk'ın gâlibiyyet ve kakhâriyyetin mülâhaza ile Hakk'ı zikreden sâlik kendi zâtını ve zevât-ı mevcûdâtı gâlib-i mutlakda makhûr ve müstehlek olduğun görüb “لَيْسَ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ”¹¹² sırrı âşikâr olur. Lakin âsâr ile sülûk eden sâlik tavr-ı sâbî'de bu fenâfillâh menziline erişemediğinden sıfât-ı sâfiyesiyle eserin müşâhede etdikde ubûr etdirilüb fûrûât ile tekmîl-i sülûk etdirmeye başlarlar.

Atvâr-ı seb'ada hakîkati üzre sülûk icrâyı rusûm tarîkat-ı aliyye ile hayli riyâzat ve mücâhedeye ve teveccüh-i tâm ve hulûs-i mâ lâ kelâm ile nice müddet mülâzamet-i esmâya muhtâc olub meşakkat-i devr-i dirâz zamâna sâliklerin himmetlerine vehn ve fütûr îrâs edub terklerini mûcib olmağın meşâyih-ı müteahhirîn atvâr-ı seb'anın sıfât ve âsârını müşâhede ile ubûr ve tezkiye-i nefis etdirub tasfiye-i kalb ile tekmîl-i sülûk için fûrû'âtı telkîn ederler. A'nî Hazreti İmam Ali kerramallahu vechehü ve radiyallahü anhü efendimiz hazretleri azîzimiz ve mürşidimiz kutbu'l-ârifîn gavsu'l-vâsılîn es-Seyyid Muhammed Cemâleddin kaddesenâllahu bisırrihî'l-mu'în hazretlerine bi'l-müşâfehe ta'lim ve telkîn etmeleriyle enseb-i medâric-i esmâ ve akreb-i meâric-i müsemmâ olduğu ale't-tertib esrâr-ı maânîlerinden vâzih ve hüveyda ve azîzimiz meşârun ileyh hazretlerinin meslekleri usul-i şecere-i halvetiyyeden bir fertâbdâr olan uşşâkiyeden bir nihâl-i meyvedâr olduğu *كا الشمس في وسط النهار* dır. Fûrû'âtın evveli Fettâhdır. Fettâh esmâ-i ef'âl-i ilâhiyyeden bir isimdir ma'nâsı mübâlağa ile açıcı demektir. Hazreti Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu'l-ezher buyurur ki hazreti ism-i Fettah ale'd-devâm kimesne cem eylemedi (إلا علم الاسماء)¹¹³ ile Âdem aleyhisselâm ve cevâmiu'l-kefîm ile Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi

¹¹² el-Mü'min 23/16. Ayette geçen el-yevm kelimesi risâlede unutulmuştur. Ayetin manası “Bugün hükümrânlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümrân olan Allah'ındır!” anlamına gelmektedir.

¹¹³ İsimleri öğretti.

ve sellem hazretleri cemetmişlerdir. Mâadaları meşreb ve isti'dâdlarınca ahyânen fütûh-i gaybiyyeden ahzetmişlerdir. Pes, Fettâh ismi feth-i kale-i vücûd ve keşf-u hazîne-i esrâr nâma'dûde miftâh olman fütûhât-ı gaybiyye-i ma'nevîyyeye terakkub üzre Hakk'ı zikreden sâlike isti'dâdınca hikmet kapuları küşâde olub ma'rifet-i nefse âmâde ve müşâhede-i cemâl-i vâhide dildâde olduğunun âsârı isti'dâdı zuhûrunda mürşidi dahî ol sâlikî mahrem-i sohbet-i irfân ve dâhil-i bezm-i cinân edub akîde-i tevhîd-i ef'âlî mezâk-ı kalbine ilkâ eder. Ol lezzet dil perverden sâlik dahî tâb ü tüvânından güzâr edub kendi ef'âlîni ve sâir ef'âl-i ibâdi fenâ menziline erişdirub tecelli-i tevhîd-i ef'âle isti'dâd hâsıl eder. Bu menzilde mürşid-i kâmil gerekdir ki sâlikî cebr-i sırfdan halâs edub ihtiyâr-ı cüz'îyyenin sırrını kenduye bildire.

Fürû'âtın ikincisi Ya Vâhiddir. Hakikat-i vücûd esmâ ve sıfatdan ibâret olan cemî'-i eşyâ-i lâzime-i külliyye ve cüz'îyyesiyle tasavvur olunursa ona mertebe-i ilâhiyye derler ki lisân-ı sûfiyyede vâhidiyyet ve makâm-ı cem' tesmiye olunur ve Hazret-i Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu buyurur ki bu ma'nâ-yı vâhid Cenâb-ı Hakk'ın ismi olmak i'tibâriyledir. Eğer sıfat murâd olunursa vâhid ahaddır ya'ni bir demektir. Ammâ vahdâniyyet ahadiyyetin vâhid ile kıyâmından ibâretedir. Bu takdirce vahdâniyyet ahadiyyet ile vâhidiyyetinde bir nisbet-i muhakkakadır ve bir şeye vâhid tesmiye olunması ba'zı kerre ol şeyin ayn zâtından ötürüdür. Bu takdirce mürekkeb olmaz şey-i vâhiddir. Eğer terkîb olunursa bir şey değil, iki şey yâhûd dahî ziyâde eşyâdır. Ma'a hazâ ahadiyyet, el-mecmû' ve't-terkîb haysiyyetinden ona dahî şey-i vâhid denilir ve ba'zı kerre bir şeye vâhid tesmiye olunması ol şeyin ayn mertebesinden ötürüdür. Pes, Cenâb-ı Hak ulûhiyyetinde vâhid olduğu gibi mertebesinde dahî vâhiddir. Hülâsa-i kelâm vâhid cemî' esmâ ve sıfâtıyla zât-ı Hak'dan ibâretedir. Şol haysiyyet ile ki ol kesret-i esmâ ve sıfât vahdet-i zâta mâni' ve münâfi olmaya. Hazret-i Mısri kuddise sırruhu zâhirde bu vecihle temsîl etmişdir ki meselâ bir pâdişâh askeriyle Bağdâd'ı almış denilse vâhidiyyetidir. Asker zikrolduğundan pâdişâhın pâdişâhlığına ve asker Bağdâd'ı onun emriyle ve hükmüyle aldığına mâni' ve münâfi olmaz ve şu kitâbı biz elimizle yazdık denilse vâhidiyyetidir ve Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti ve gazabı ve mağfireti ve intikâmı vâhidiyyet mertebesindedir. (اعوذ برضاك من سخطك)¹¹⁴ bu

¹¹⁴ “Nesai, Tatbik, 12. “Senin gazabından nızana sığınırım.”

mertebeye işâretidir. Pes, sâlik vâhidiyyeti üzre mütâla'a ile zikrederek kendi sıfâtını ve sıfât-ı mevcûdâtı fenâyâ isti'dâd eseri zuhûr eyledikde mürşid dahî sahbâyı tevhîd-i sıfâtı dehân-ı cânına işrâb etdirir. Ol keyfiyyet-i cân-ı fezâdan sâlik mest u harâb olub kendi sıfâtını ve sâir sıfât-ı mevcûdâtı fenâ menziline erişdirub tecellî-i tevhîd-i sıfâta müste'id olur. Bu menzilde dahî mürşid-i kâmil gerekdir ki sâliki teşbih ve tecsîmden halâs edub tevhîd beyne'l-teşbih ve't-tenzih olduğun bildire.

Fürû'âtın üçüncüsü Yâ Ahad'dır. Meretebe-i ahadiyyet (كان الله ولم يكن معه شيء)¹¹⁵ muktezâsınca cemî'-i esmâ ve sıfât hakikat-ı vücûdda mahv u müstehlek olmakdan ibâretidir ki ona cem'u'l-cem' ve hakikatü'l-hakâyık ve amâ tesmiye olunur. Bu mertebede esmâ ve sıfât tasavvur olunmaz ya'ni ahad cemî'-i niseb ve izâfâtı ıskât ve kesret-i esmâ ve sıfâtı nefy etmek i'tibârıyla zât-ı Hak'dan ibâretidir. Bunu dahî Mısri Hazretleri zâhirde bu vecihle temsîl etmişlerdir ki meselâ pâdişâh Bağdad'ı almış denilse ve asker anılmasa ahadiyyetdir ve şu kitâbı ben yazdım desen ahadiyyetdir. (اعوذ بك منك)¹¹⁶ bu mertebeye işâretidir ki pes, sâlik ıskât-ı izâfât ile ahadiyyet-i zâtı mülâhaza ile zikrederek kendi zâtını ve zevât mümkinâtı zât-ı Hak'da ifnâyâ isti'dâd eseri zuhûrunda mürşid elinden câm-ı tevhîd-i zât-ı dehânı sırr-ı nûş ve hestî-i mümkinâtı ferâmûş edub kendi zâtını ve zevât-ı mevcûdâtı zât-ı Hak'da ifnâ ile tecellî-i tevhîd-i zâta müste'id olur. Bu menzilde dahî mürşid-i kâmil gerekdir ki sâliki sekirden sahva götürüb hikmet-i niseb ve izâfâtı kenduye ilâm ve tahsîl-i kemâl için bekâbillah menzilinde fark-ı sâniye indirub meretebe-i kusvâyı edeb-i ubûdiyyeti ifhâm eyleye.

Fürû'âtın dördüncüsü Yâ Samed'dir. Şeyh-i Ekber kudde sırruhu'l-ezher hazretleri buyurur ki Hazreti Samed şol melce' ve mesnedden ibâretidir ki her fakîr ona ilticâ ve istinâd edub her hâceti andan kazâ olacağını bilub ihtiyâcın arz eyleye ma'nâsı "والله غني عن العالمين"¹¹⁷ dir. Ya'ni

¹¹⁵ Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, c. 10, s. 870. "Allah vardı ve onunla beraber hiçbir şey yoktu."

¹¹⁶ Nesai, *Tatbik*, 12. "Senden sana sığınırım."

¹¹⁷ Al-i İmran 3/97. Ayet "فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ" şeklindedir: "Allah alemlerden müstağnidir."

Allah cemî-i âlemlerden ganî ve cümle mâsivâsı her emirde ona muhtâcdır demek olur ¹¹⁸“وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ” muktezâsınca hazâin-i gayb-i lâ raybden cemî-i mevcûdâtın hâcetlerini revâ eder. Pes, imdî hazâin Hak indinde olduğu ma'lûmun olduysa bu dahî ma'lûmun olsun ki hazâin sensin ve Hak indindedin ve çünkü kalbin Hakk'a vâsî' oldu. Hak dahî senin indinde ve sen onun indindedin. Samediyetden senin dahî nasîbin vârdır zîrâ ma'rifet-i hâdise seninle hâsıl olur. Pes ancak seninle zuhûra gelen şeyde samedsin. Lakin Rabbinin nehy eylediği şeye tecâvüz eylemeyub her emirde kasdın samed-i mutlaka olsun. Hulâsa-i kelâm Samed oldur ki cemî-i hâcetlerin teveccühü ona ola ya'ni cemî-i halk ona muhtâc olalar. Samediyet-i mutlâk Cenâb-ı Hakk'ındır, lakin bu isimden mevcûdâtın her birinin nasîbi vardır. Zîrâ cemî-i halk birbirlerine muhtâcdır ve hakîkatde ihtiyâcları bâtın yüzünden Cenâb-ı Hakk'adır. Pes, sâlik samediyet-i zât-ı Hakk'ı mülâhaza ile zikrederek ol isme mazhariyyet ile sırrı cemî-i mümkünâtın sırrını câmi' olub mevcûdâtın iç yüzünden ihtiyâcları sırrına muntelhî olduğun yakîn eder. Zîrâ müktezâ-yı mertebe-i ahadiyyetdir. Pes mürşide gerekdir ki sâliki ol menzilden alıp fakr u acz menziline erişdirub bir şeye hor bakdırmayub her yüzden Hakk'a ihtiyâcın bildire. ¹¹⁹“فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَجَهَّ اللَّهُ” tevellâsınca her vecihde fakrin izhâr eyleyub fakr-ı tâmmeye erişdire ki ¹²⁰“إذا تم الفقر فهو الله” sırrına mazhar ola.

Fürû'âtın beşincisi Allah'dır. Tavr-ı sâniyede zikrolunduğu üzere lafzatullah ism-i zât müstecmî-i cemî-i sîfât olduğu ma'lûm oldu. Sâlik bu menzilde esmâ-i ilâhiyyenin cemî'sini makâm-ı rûhdan ve kalpden cem ile cemî-i merâtib-i ilâhiyye ve kevnîyyeyi câmi' olan mertebe-i insân-ı kâmile erişub halkı Hakk'a da'vete cânib-i Hak'dan me'mûr olub halîfetullah olur. Hazreti Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu insana insan ve halîfe tesmiyesinin sebebini Füsûs'da fass-ı Âdemde (فسمي هذا المذكور انسانا وخليفة واما انسانيته فلعوم نشأته) وحصرت الحقايق كلها و هو للحق بمنزلة انسان العين من العين الذى به يكون النظر و هو المعبر عنه بالبصر فلهذا ¹²¹buyurur. Bu kevn-i câmi'a ya'ni âdeme insan ve halîfe tesmiye

¹¹⁸ el-Hicr 15/21. “Her şeyin hazineleri sadece bizim katımızdadır.”

¹¹⁹ el-Bakara 2/115. “Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır.”

¹²⁰ Cürçani, *Kitâbu Ta'rifât*, s. 123. “Fakirlik tamamlandığında işte o Allah'tır.”

¹²¹ Arapça ibarenin manası şudur: Mezkûr olduğu üzere insana insan ve halife ismi verildi. Onun insan oluşu yaratılışının umumiliğinden ve bütün hakikatlere hâsır

olundu. Pes insan tesmiye olunması iki vecihledir. Biri mertebe-i neş'e-i âdem merâtib âlemi ve hazret-i hakâyıkın küllisini müştemil olduğucündür zîrâ insan ya ünsden yâhûd nisyândan me'hûzdur. Ünsden olduğuna göre esmânın küllisinin mecma'ı ve mazharı olub hakâyık onunla istînâs eylediğinden ötürüdür ve nisyândan olduğuna göre bir şeye teveccühden sonra bir gayri şeye iştigâl ile ba'zı eşyâdan zuhûlünden ötürüdür. Zîrâ insan «كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ»¹²² ile ittisâf hükmünde şân-ı vâhid ile vukûfu mümkün değildir. Kangı şakkından olursa olsun isim ile müsemmâ beyninde münâsebet-i câmi'a bulunduğundan ötürüdür. İkinci vechi insan Cenâb-ı Hak'ın göz bebeği menzilesindedir ki lisân-ı Arab'da ona insânu'l-ayn derler. Pes nitekim gözden maksûd-ı aslî göz bebeğidir. Kezâlik âlemin küllisinden maksûd-ı aslî insandır zîrâ esrâr-ı ilâhiyye ve ma'ârif-i hakikat maksûde insandan zâhir olur ve insânu'l-ayn menzilesinde olan insan, insan-ı kâmilidir gayrı değildir. (فهو من العالم كفص الخاتم من الخاتم الذي هو محل النقش و)¹²³ ya'ni bu kevn-i câmi'a halife tesmiyesinin sebebi oldur ki âlemden âdem mahalli nügûş olan hâtemin fassı gibidir ya'ni yüzük kaşı gibidir ve fass şol nakş ve alâmetin mahallidir ki melik hazînesini onunla hatmeder ya'ni mühürler. Ol ecilden Hak Teâlâ âdeme halife tesmiye eyledi. Pes âdem-i fassa teşbih ile hâl-i insana iki i'tibâr verub bir i'tibâr ile âlemden bir cüz eyledi ve bir i'tibâr ile başlı başına bir âlem i'tibâr eyledi. Zîrâ fass az olur ki hâtemden bir cüz olur ki mahalli nakşdır ve az olur ki hâtem üzerine mürekkeb olur ve fassın hâtemden başka bir şân-ı âhiri dahî vardır ki mahalli nügûşdur ve ol nügûş ile hazîne mühürlenir kezalik insan-ı kâmil dahî âlemden bir cüzdür ki hayvândan bir nevi'dir. Lakin mahalli nügûş-ı cemî'-i esmâ-i ilâhiyye ve hakâyık-ı kevnîyye olduğu ecilden âlemden başka bir şân-ı âhiri vardır ki ol i'tibâr ile halife tesmiye olundu. (فاستخلفه في حفظ العالم فلا يزال العلم محفوظا مادام فيه هذا الانسان الكامل) ya'ni Cenâb-ı Hak âlemin hıfzında insan-ı kâmilî istihlâf eyledi. Mâdemki bu

olmasındandır. O bakışın görmeyle ifade edildiği gözden, Hak için gözbebeği mesabesindedir. Bu sebeple ona insan denilmiştir.

¹²² el-Rahmân 55/29. "O her an yaratmadadır."

¹²³ Arapça ibarenin manası şudur: Kralın hazinelerini mühürlediği işaret ve oyma yeri olan yüzükten bir mührün lobu gibi olan dünyadandır ve bu sebeple kendisine halife denilmiştir.

insan-ı kâmil bu âlemde ola, âlem mahfûz olmadan zâil olmaz. Bu kavli-şerîfleriyle işâret buyururlar ki hilâfet âdeme mahsûs olmayub maksûd insan-ı kâmil ki (واحدًا بعد واحد الى يوم القيامة)¹²⁴ Cenâb-ı Hak insan-ı kâmil ile bu âlemi hıfzeder ve bu mansıb-ı hilâfet bi'l-asâle seyyid u veled-i âdem resûl-i ekrem ve habîb-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerininidir ki "كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطَّيْنِ"¹²⁵ muktezâsınca tebdîl ve tağyir olunmayan kutb-ı ezeli ve ebedî oldur ve sâirlerine bu mansıb bi't-tebe'i ihsân olunur. Zîrâ her kime ihsân olunsa hakikatü'l-hakâyık olan hakikat-ı Muhammediyyenin imdâd ve ifâzâsıyla olur. Esmâ-i ilâhiyyeyi câmi' olan ism-i a'zamın mazharı olub merkez-i daire-i vücûd olduğucün zîrâ esmâ-i ilâhiyyeden bir isim yokdur ki ismullahdan istifâza ve istimdâd eylemeye. Pes ma'lûm olduki evliyâ ve enbiyâ ve mürselînden biri bu cem'iyetle bu rütbeyle irtikâ etse fahr-i kâinât aleyhi efdalu's-salavât efendimiz hazretlerinin hakikat-ı asliyye-i ezeliyyesinin ona imdâd ve ifâzâsıyla irtikâ eder. Nitekim (وكلهم من رسول الله ملتمس غرقا من البحر او رشفا من الدميم)¹²⁶ beyti bu ma'nâyı mübeyyindir. Pes bu zikrolunan mertebe-i hilâfet halîfetullah ve halife-i rasulullah olana hâsıdır. Meşâyıhdan telkîn-i esmâya me'zûn olan hulefânın binde biri bu rütbeyle erişmek değil rü'yâda bile göremez. Onların ba'zıları mertebe-i şerîatden ve ba'zıları rütbe-i tarikatden ve ba'zıları ma'rifet-i hakikatden kendi isti'dâdlarınca terbiye ve irşâda şeyhlerinden me'zûn olurlar. İnâbet kerdelerini salâh-ı hâle tergîb ile sîfât-ı zemîmeden tahlîs edub kendi menzillerine erişdirirler. Onların dahî hilâfet ve irşâdları kendi menzillerinde gerçektir ve onların dahî hakikatde feyzleri mürşidleri vâsıtasıyla halîfetullahdandır ki her asırda cihânda bir olur. Hakikatde sâhib-i dil dedikleri ol zât-ı şerîfden ibâretedir. Nitekim Hazret-i Mevlânâ kaddesenallah bisırrihi'l-a'lâ Mesnevî'de beyt: (نی دل اندر صد هزاران خاص و عام , در)¹²⁷ beyti şerîfleriyle sâhib-i dil âlemde bir olduğunu

¹²⁴ Arapça ibarenin manası şöyledir: Kıyamet gününe kadar birer birer

¹²⁵ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetava*, c. 2, s. 47. "Âdem su ile çamur arasındayken ben peygamberdim." İlgili rivayetin tahriri için bkz. Mahmut Ay, "İşârî Tefsirlerde Hakikat-i Muhammediyye Anlayışı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2011), 98.

¹²⁶ Arapça ibarenin manası şudur: Bunların her biri peygamberden denizden bir avuç veya yağmurdan bir yudum su alırlar.

¹²⁷ Yüzbinlerce halkta, yüzbinlerce ileri gelenlerde bulunan gönül değildir. Gönül, tek bir kişide olur. O tek kişi hangisidir, hangisi?

işâret buyurmuşlardır. Bir asırda iki olmaz, beden-i insanda ruh bir olduğu gibi halîfetullah mazhar-ı hakikat-i Muhammediyye olmak haysiyyetiyle ta'rif ve tavsîfi defter ve dîvâna sığmaz. Hakikat-ı Muhammediyye ondan kıyâs ve iz'ân oluna. Hemân hazret-i feyyâz-ı mutlâk ol nûr-u akdem ve habîb-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem hazretlerinin kadem-i iksîr tev'emlerinde bulunmakla isticlâb-ı rızâyı sa'adet iktizâlarına muvaffak eyleye âmîn. Temmet.

Sonuç

Abdullah Salâhî'nin *Mir'ât-ı Esmâ* adlı risâlesi esmâ-i seb'â ve atvâr-ı seb'âyı konu edinmektedir. Atvâr-ı seb'â yani nefsin mertebeleri nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülheme, nefs-i mutmainne, nefs-i râziye, nefs-i marziyye ve nefs-i kâmiledir. Nefsin her bir mertebesinde yedi ilahi ismin zikri yapılmaktadır. Bu isimler sırasıyla lâ ilâhe illâllah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm ve Kahrî'dir.

Mir'ât-ı Esmâ adlı risâlesinde Abdullah Salâhî'nin her bir nefis mertebesinde yapılması gereken zikirden, esmânın hangi anlama geldiğinden, nefsin merhalelerinden ve sâliklerin seyr u sülûka devam edebilmeleri için yaptıkları zikirlerle ek olarak onlara telkin edilen ilahi isimlerden bahsettiği görülmektedir. Risâleden sâlikin seyr u sülûk ile eğitildiği, sâlikin mertebeleri aştıkça nefsinin kemâle doğru yaklaştığı anlaşılmaktadır.

Abdullah Salâhî'nin risâlesinde Mısırî hazretleri ile İbn Arabî'den nakiller yaptığı, vahdet-i vücud anlayışını benimsediği, Hakk'ı mutlak varlık olarak gördüğü, sâlikin halinin tam olabilmesi için varlığından soyunması gerektiği, halkın vücudunun Hakk'ın vücudu ile sabit olduğu, sâlikin nefsin kötü sıfatlarından arınabilmesi için bir mürşid eşliğinde seyr u sülûka devam etmesi gerektiği gibi hususlar öne çıkmaktadır.

Mir'ât-ı Esmâ risâlesinde mevcut atvâr-ı seb'â geleneğine bağlı olarak zikredilen nefis mertebelerinin ifade edildiği ancak diğer atvâr-ı seb'â eserleriyle karşılaştırıldığında risâlede vahdet-i vücud anlayışından bahsedildiği, nefsin mertebelerinin zikredilerek mertebenin özellikleri, seyri, günü vb. üzerinde durulmaktan ziyade ismin anlamı üzerinde durulduğu, bu sebeple diğer risâlelerden ayrıştığı, ayrıca sâliklerin seyr u sülûk yolunda zorlanmaları sebebiyle Salâhî'nin sâliklerin sülûka devam edebilmeleri adına Uşşâkıyye tarikatında yer alan esmâ-i seb'âya beş isim (Fettah, Vâhid, Ehad, Samed ve Allah) daha ilave ettiği risâlede görülmektedir.

Kaynakça

- Akkaya, Veysel. "İbn Arabî'nin Kozmolojisinde Felekler". *Journal of Turkish Studies* 13/17 (2018).
- Akkuş, Mehmet. *Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Hikemiyet, 2020.
- Ay, Mahmut. "İşârî Tefsirlerde Hakikat-i Muhammediyye Anlayışı". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2011).
- Aydoğan, Hatice Aycan. "Yunus Emre'nin Şiirlerinde Vahdet-i Vücûd İnancı Bağlamında Evren, Yeryüzü ve İnsan İlişkisi". *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi* 8/1 (2022).
- Ayiş, Mehmet Şirin. "Sünbül Sinan ve Atvâr-ı Seb'a Bağlamında Nefis Mertebeleri". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/13 (2017).
- Bâlî Efendi, Sofyalı. *Atvâr-ı Seb'a*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2927.
- Bostancı, Ali Haydar. *Tasavvufî Etvâr-ı Seb'a ve Sofyalı Bâlî Efendi'nin Etvâr-ı Seb'ası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: OTTO, 7. Basım, 2020.
- Çavuşoğlu, Raşit - Ulupınar, Hamide. *Bekir Sıdkı Visâlî'nin Sobbetleri*. Ankara: İlahiyat, 2020.
- Çelik, İsa. "Tasavvufî Düşüncece Nefis Kavramı". *Kastamonu Üniversitesi II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*.
- Gültaş, Serhat. *Sarı Abdullah Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Gündüz, İrfan. *Tarikatler ve Silsileleri (Tomar-ı Turuk-ı Alîyye)*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.
- Karamânî, Cemaleddin İshak. *Risâle fî Atvârî's-Seb'a*. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 01194-002.